

2.3. ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ПАВОДЛЕ СТУПЕНІ ЯЕ ВЫКАРЫСТАННЯ

Мова як сродак зносін знаходзіцца ў пастаянным развіцці. Найбольш выразна гэта праяўляецца ў яе лексіцы: з'яўляюцца словы для называння новых прадметаў, рэалій, і наадварот, выходзяць з ужытку словы, якімі называліся прадметы, што перасталі выкарыстоўвацца грамадствам.

↳ Да **актыўнай лексікі** адносіцца сукупнасць слоў, якія шырока ўжываюцца большасцю носьбітаў мовы ў дзядзены час. У літаратурнай мове гэта і агульнаўжывальныя словы, неабходныя ў штодзённых зносінах (*блізка, вада, добры, доўгі, ісці, працаваць, смачны, твой, хлеб, чалавек*), і грамадска-палітычная лексіка (*партыя, прагрэс, сацыяльны, эканомія*), і словы, якія называюць спецыяльныя прадметы, паняцці і з'явы (*ген, віртуальны, дыягназ, інфляцыя, прафілактыка, рэн павебель*) і інш.

↳ У **пасіўны слоўнік** уключаюцца словы, якія не з'яўляюцца выкарысталымі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове і не заўсёды зразумелыя для носьбітам. Да пасіўнай лексікі адносяцца **ўстарэлыя словы**, якія выйшлі або выходзяць са сферы актыўнага ўжывання і з'яўляюцца невядомымі або малавядомымі, і **неалагізмы** — словы, якія ўзніклі параўнальна нядаўна і яшчэ не сталі агульнавядомымі.

Групу ўстарэлых слоў утвараюць гістарызмы і архаізмы.

Гістарызмы (гр. *historikos* 'гістарычны') — гэта ўстарэлыя словы, якія называюць паняцці, прадметы, з'явы, што зніклі з жыцця грамадства: *армяк, баярын, будзёнаўка, войт, газніца, гетман, губса, аз, даспехі, жупан, жырاندоль, земства, калчан, камбед, камзол, кулак, лапці, меч, нэпман, навет, пільчак, пісар, рэдут, ураднік, цівун* і інш.

Архаізмы (гр. *archaios* ‘старажытны’) — гэта ўстарэлыя назвы сучасных паняццяў, прадметаў, з’яў: *бакіта* ‘вежа’, *вахмістр* ‘ахоўнік’, *векша* ‘вавёрка’, *волах* ‘румын’, *выя* ‘шыя’, *бортнік* ‘пчаляр’, жывот ‘жыццё’, *злуч* ‘злучнік’, *кроніка* ‘хроніка’, *кругавід* ‘гарызонт’, *лемантар* ‘буквар’, *піжмо* ‘мускус’, *раме* ‘плячо’, *стрычок* ‘вяроўка’ і інш.

Устарэлая лексіка выкарыстоўваецца ў мастацкіх творах для стварэння каларыту пэўнай гістарычнай эпохі, для надання велічнасці, урачыстасці гучання: *І нічога не зробіць рада ні з замкам, ні з царквою, ні з магнатамі, ні з іхнімі шляхецкімі атрадамі, слугамі і прыгоннымі. Толькі і засталася рада, што ўладарыць над рамеснікамі, падмайстрамі ды плебеемі. І над тым бою ўсялякі суд ёсць, а ты, бурмістр, вы, радцы ды лаўнікі, толькі і можаце, што спрэчкі аб маёмасці разбіраць радзецкім судом ды забойствы і іншае такое — судом лаўнічым* (У. Караткевіч).

Неалагізмы (гр. *neos* ‘новы’) — гэта словы, якія з’явіліся ў мове як назвы новых прадметаў рэчаіснасці і якіх не страцілі адцення навізны: *аніматар* ‘работнік атэля, які арганізоўвае вольны час кліентаў’; *вэб-дызайн* ‘мастацкае качэсцвяванне, афармленне ў сетцы інтэрнэт’; *дылер* ‘супрацоўнік банка, які займаецца аперацыямі з валютай, дэпазітамі, каштоўнымі паперамі’; *дэфолт* ‘невыкананне грашовых абавязкаў дзяржавы’; *трафік* ‘у інфарматыцы: інтэнсіўнасць патоку перадаваемых даных’; *турбагрыль* ‘грыль, аснашчаны вентылятарамі’; *шэйкер* ‘пасудзіна для змешвання кактэйляў’ і інш.

За апошнія дзесяцігодзі сучасная беларуская літаратурная мова засвоіла вялікую колькасць новых слоў і ўстойлівых словазлучэнняў, многія з якіх не абазначаюць новых паняццяў, а з’яўляюцца дублетамі нарматыўных слоўных адзінак: *выкіды* — *адходы*, *гламурны* — *прывабны*, *контэнт* — *змест*, *канцэрн* — *аб’яднанне*, *інсталіраваць* — *усталяваць* (праграму), *інсцінае мастацтва* — *наўнае мастацтва*, *інтэратар* — *аб’яднальнік*, *наратар* — *апавядальнік*, *снэк* — *закуска*, *флаер* — *лістоўка-рэклама* і інш.

Сярод неалагізмаў вылучаюцца **аказіяналізмы** (ад с.-лац. *occasionalis* ‘выпадковы’) — індывідуальна-аўтарскія словы, якія ствараюцца пісьменнікамі, паэтамі, грамадскімі дзеячамі як мастацка-выяўленчыя сродкі: *Усе ўмоўнасці ўмоўныя / з не маёю шчырасцю — / са шляхамі да абрывасяў*; *Рукі мае — арабінава-гронкавыя / безбранзалетныя і беспярсцёнкавыя* (Я. Дашына); *Вершанпраходцы крывіцкай мовы, іх шлях не ўсыпаны быў васількамі* (Р. Барадулін); *У нас жыло святло, была крылатасць птахаў* (А. Пісьмянкоў); *Надыходзяць Каляды і зоры вышэюць уноч* (Л. Рублеўская).

За межы індывідуальнага словаўжывання аказіянальныя словы не выходзяць і таму, як правіла, не набываюць статуса агульнамоўных лексічных адзінак.

Пытанні для самакантролю

1. У чым адрозненне паміж актыўнай і пасіўнай лексікай мовы?
2. Дайце азначэнне паняццям *архаізм* і *гістарызм*.
3. Ці з'яўляюцца сінанімамі паняцці *неалагізм* і *аказіяналізм*?